

293937

TRAIAN ŞUTEU

ROSTUL MEMORANDULUI ŞI
ROLUL LUI TEODOR MIHALI
ÎN ACEASTĂ MANIFESTARE
NAŢIONALĂ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

EXTRAS DIN ANUARUL ŞCOALEI PRIMARE
DE STAT NR. 1. 1935—36.

1936

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ”
C L U J

TRAIAN ȘUTEU
INV. DIR.

ROSTUL MEMORANDULUI
ȘI ROLUL LUI: DR. TEODOR MIHALI ÎN
ACEASTĂ MANIFESTARE NAȚIONALĂ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

EXTRAS DIN ANUARUL ȘCOALEI PRIMARE DE STAT NR. 1

1936
TIP. „CARTEA ROMÂNEASCĂ“
C L U J

ROSTUL MEMORANDULUI ȘI ROLUL LUI: DR. TEODOR MIHALI IN ACEASTĂ MANIFESTARE NAȚIONALĂ ¹⁾

I

Înainte de unire, asupritorii noștrii ne tăgăduiau dreptul de a putea trăi ca popor liber. Ei recunoșteau numai trei națiuni privilegiate: *Ungurii, Sași și Săcuii*. Noi Românii eram poporul oropsit, care trebuia să răbdăm iobăgia.

Din această stare jalnică ne-a scos revoluția anului 1848. Mișcarea s'a pornit în Apusul Europei, care s'a tot întins spre Răsărit, până a ajuns și în *Monarchia Austro-Ungară*.

Cel dintâiu popor/care a aderat la ideea revoluționară a fost poporul unguresc, care urmărea desfacerea de Austria. Dar fiindcă cereau cu multă insistență unirea Ardealului cu Ungaria, ne-au mișcat și pe noi Românii. Cărturarii noștrii înțelegători vedeau primejdia și astfel au dat alarma. Reprezentanții Românilor în număr de 40.000 s'au strâns la Blaj și sub povățuirea oamenilor învățați ca: *Bărnuțiu, Șaguna, Barițiu, Cipar, Laurian*, etc. în ziua de 3/15 Maiu au stabilit dorințele națiunei românești. Și fiindcă ele n'au fost recunoscute de cei în drept, Românii sub conducerea lui *Avram Iancu* au ridicat armele. Și cu toate intrigile și amenințările cari s'au făcut, Românii n'au cedat. Ei s'au luptat cu multă însuflețire pentru Împărat și drepturile lor. În cele din urmă armata maghiară a fost îngenunchiată la Șiria și comandanții ei executați.

Revoluției din 1848, i-a urmat *epoca absolutismului*. În acest interval Românii au respirat ceva mai ușor. Ei au putut să-și însușească o *organizație bisericească și alta culturală*. În această vreme au luat ființă: *Metropolia dela Blaj și cea dela*

1) Conferință ținută la 29 Februarie 1936, cu prilejul prasnîcului sf Teodor, când școala noastră a sărbătorit pe patronul ei.

Sibiu și s'a pus bază: „*Asociațiunei pentru cultura română și literatura poporului român*“. Și cu atâta am rămas, într-o lucrurile au luat o nouă întorsătură defavorabilă nouă.

Împăratul, stând în preajma războiului cu Prusia, trebuia să se puie bine cu Ungurii. Prețul împăcării a fost: *jertfirea Românilor și a celorlalte naționalități din Ungaria*. Incheindu-se dualismul austro-ungar, pentru noi Români s'a început cel mai grozav calvar, care vreme de $1\frac{1}{2}$ de veac ne-a ținut într-o permanentă agitație.

La început reprezentanții politici ai neamului nostru au intrat în parlamentul unghuresc crezând, că acolo ne vor putea apăra drepturile. S'au înșelat însă, fiindcă nu aveau cu cine sta de vorbă. În schimb însă Ungurii, înteteau loviturile. Cea mai dureroasă a fost legea școlară a ministrului *Trefort*, din 1879, care pretindea introducerea limbei maghiare în școlile române confesionale. Dar, în tot răul este și un bine. Această măsură nedreaptă a ajutat ca diferitele grupări politice ale Românilor din Ardeal, Banat și părțile unghurene să se apropie și drumurile lor să se canalizeze spre o singură alvie, putând astfel forma: *partidul național român*. Prin munca și priceperea lui *Gh. Barițiu*, în 1881 aceasta îi stabilește programul politic, iar ca tactică de luptă să alege: *rezistența pasivă*. Ținuta aceasta este a se înțelege așa că: poporul românesc refuză orice contact cu puterниците zilei, fiindcă dela ei nu mai putea aștepta nici o înțelegere. Singurul factor dela care se mai putea nădăjdui ceva, era doar capul suprem: *Împăratul din Viena*. Deci aci trebuia să se facă ultima încercare.

Pentru a se putea adresa acestuia, Conferința națională din luna Maiu 1887 hotărăște redactarea unui *Memorand*. Acesta avea să cuprindă toată plângerile Românilor cu cari au fost neîndreptățiți.

Memorandul s'a lucrat. El consta din o introducere bine-motivată, după care să trecea la analiza diferitelor legi așa cum se aplicau în ținuturile locuite de noi Români. Aceste erau: legea electorală, legea pentru egala îndreptățire a naționalităților, legea pentru organizarea Municipiilor, legile prin care să asupreau Bisericele române și școlile confesionale și legea de presă pusă în legătură cu politica sistematică, prin care unghurii urmăreau distrugerea ziarelor românești.

Ca alcătuire, formă și conținut, Memorandul era contribuția

cătorva bărbați de seamă. Alcătuirea cu o bună legătură între diferitele capitole era opera lui *Septimiu Albini*. Forma de expunere în o limbă frumoasă literară i-o dăduse peana maeistrului *Ioan Slavici*. Iar conținutul cu o adâncă greutatea juridică i-o împrumutase avocatul *Iuliu Coroian*.

Intregul cuprins era ținut în termeni respectuoși și plini de demnitate, care făcea cinste reprezentanților politici, cari aveau să-l semneze precum: *Dr. Ioan Rațiu, Gheorghe Pop de Băsești, Iuliu Brote, Vasile Lucaciu, și Septimiu Albini*.

Pregătit astfel Memorandul a fost prezentat Conferinței naționale din luna Oct. 1890. Aceasta avea să-și spună cuvântul „*în ce privește procedura ulterioară*“.

Conferința pentru a chibzui și mai bine faptele, ridică numărul membrilor din Comitet la 25. dând acestuia înputernicirea, ca să-l mai completeze și să-l prezinte atunci Monarchului, când vor crede ei de cuviință.

Trec încă 2 ani. În luna Ianuarie 1892 să chiamă o nouă conferință, care acum în baza unor fapte petrecute hotărăște prezentarea „*fără nici o amânare*“. Conform mandatului primit Comitetul să întrunește la 25 și 26 Martie 1892 și stabilesc definitiv textul Memorandului. Prezentarea se hotărăște pe 28 Maiu, când delegații aveau să se întâlnească în Viena. Și s'au adunat pe aceeași dată peste 300 de reprezentanți din toate județele Transilvaniei, Banatului și a părților ungurene locuite de populația românească.

Audiența cerută însă nu s'a obținut, fiindcă guvernul unguresc nu și-a dat consimțământul. Dinpotrivă, prim ministrul-președinte Iuliu Szapări trimite la 23 Maiu 1892 împăratului Francisc Iosif raportul confidențial Nr. 317 în care spune următoarele:

„*Comitetul Partidului Național nu reprezintă poporul românesc din Ungaria, deci nu poate vorbi în numele acestuia și nu poate fi primit în această calitate. Poporul ar fi bun și patriot, conducătorii sunt însă iridentiști și urmăresc zdruncinarea bazei dualiste a monarchiei, prin faptul că se aliază în vederea realizării acestui ideal, cu iredenta din Regatul român cu Cehii și cu celelalte elemente slave*“ „*turbulente*“ ale monarchiei austro-ungare. ¹⁾

În ziua de 24 Maiu 1892 împăratul primește adresa și scrie

1) V „*Revista Fundatiilor Regale*“ din 1 Maiu 1834 pag. 343—344.

pe ea: „Am luat cunoștință de conținutul acestui raport, aprobându-l“.

La 25 Maiu *Pápay* șeful Cancelariei imperiale comunică guvernului maghiar aprobarea raportului. Avea deci asigurarea că reprezentanții Românilor nu vor fi primiți. Așa s'a și întâmplat. Atunci Memorandul s'a pus într'un plic și sigilându-se a fost predat cancelariei imperiale. Aceasta în loc să'l prezinte împăratului l'a trimis guvernului unguresc, iar acesta prefectului de Turda spre a se restitui lui *Dr. Ioan Rațiu*. Cum însă acesta din cauza devastării locuinței plecase la Sibiu, prefectul de Turda îl trimite celui de Sibiu, care apoi l'a predat celui dela care pornise.

Și acum dacă s'ar întreba: care a fost câștigul? Răspundem că acesta a fost de două feluri: *câștig de interes pur românesc și câștig de interes general*.

Câștig de interes românesc a fost acela: că aceia cari mai credeau într'un sprijin al împăratului, s'au vindecat pentru totdeauna de această nădejde.

În vorbirea ținută cu prilejul înmormântării lui *Dr. Teodor Mihali*, Dl *Dr. Alexandru Vaida-Voivod* ne spune: „Unii și-au pus nădejdea în împăratul dela Viena, dela care mai așteptau încă dreptate. Alții însă spuneau, că și această nădejde este zadarnică. Atunci, în înțelegere cu cercurile conducătoare dela București, s'a hotărât redactarea unui memoriu, adresat împăratului, în care să se protesteze împotriva asupritorului regim maghiar. Oamenii noștrii, *Ioan Rațiu*, *Coroian*, *Lucaciu* și *Teodor Mihali* își dădeau seama de alt inconvenient, care privea nu atât persoanele lor, cât mai mult interesele neamului românesc, pe care'l reprezentau. Existau două alternative: ori împăratul primește delegația de cetățeni ai Ungariei, care vin să protesteze împotriva guvernului și așadar și împotriva dualismului, ori acest împărat îi va respinge dela început și astfel, românii din Ardeal vor fi vindecați pentru totdeauna de naiva nădejde, că împăratul își ajută pe supuși săi. 2)

S'a împlinit alternativa a doua. Impăratul a respins delegația. Acest fapt a spulberat și ultima rază de nădejde, pe care o parte din românii frunțași din monarhia austro-ungară o nutreau încă față de Burgul din Viena. Și atunci toți cărmuitorii noștrii politici s'au convins, că ajutorul pentru realizarea aspirațiilor noastre naționale trebuiește căutat la frații de peste hotare. Aceștia

2) v. ziarul „Patria“ An XVI lea Nr. 16 din 20 Ianuarie 1934.

ajunși stăpâni în țărișoara lor liberă, conduși de un domnitor glorios și înțelept ca și Regele Carol I, au posibilitatea dar și datoria să ne ajute. —

Căștig de interes general a fost însă acela că Memorandul tipărindu-se în limbile europene și anume: 700 exemplare în limba franceză, 500 exemplare în cea germană și 700 exemplare în cea italiană, a fost trimise tuturor ziarelor mondiale. Acestea l'au comentat în un mod foarte favorabil, și astfel s'a ajuns, ca în scurtă vreme *aproape toate popoarele europene să cunoască adevărata situație politică a Românilor din Monarchia austro-ungară.*

Deși guvernul maghiar voia să desolidarizeze pe frunțași partidului de națiunea română, totuși acestora în vederea procesului ce se punea la cale le-a succedat să țină la 23—24 Iulie 1893 o conferință generală extraordinară, care declară de al său Memorandul depus în Iunie 1892 la cancelaria împăratului și „*aprobă cu vie satisfacție și pe deplin activitatea acestui comitet*” exprimându-și: „*gratitudinea sa pentru zelul și stăruința cu care a susținut cauza Românilor din Transilvania și Ungaria*”.

În ziua de 3 și 4 Aprilie 1894, Comitetul desbătând din nou acest fapt a publicat următorul Comunicat.

a) „*Memorandul este opera partidului național român din Transilvania și Ungaria*”.

b) *Precum subșternerea Memorandului la Inaltul Tron, așa și tipărirea și răspândirea acestuia s'a făcut pe baza hotărârilor partidului național reprezentant prin delegații adunați în conferința națională ținută în Sibiu la 20—21 Ianuarie 1892.* —

c) *Această procedură a fost acceptată cu sărbătorească unanimitate în conferința națională din Sibiu ținută în 23 și 24 Iulie 1893. Prin urmare este proces intentat națiunii române*”

Cu toate acestea procesul s'a ținut. După desbateri de trei săptămâni în ziua de 25 Maiu 1894 cei 25 de frunțași români au fost condamnați la Curtea cu juri din Cluj, cu închisoare de stat dela 2 luni la 5 ani și întemnițați la pușcăriile de stat din *Vaș și Seghedin.*

Aceasta a fost originea urmările redactării și prezentării Memorandului.

Se cade acum să ne întoarcem la partea care ne interesează mai de aproape și să ne ocupăm cu rolul care l'a avut patronul nostru în această manifestare națională. —

II.

Cunoscându-se de mai înainte priceperea și devotamentul, cu care *Dr. Teodor Mihali* s'a pus în serviciul cauzelor românești, reprezentanții autorizați în conferința națională din 27 și 28 Oct, îi fac și lui cinstea de a fi ales membru între cei 25 de bărbați distinși, cari alcătuiau Comitetul central. În această calitate *Dr. Teodor Mihali* își are partea sa de contribuție la redactarea, imprimarea și răspândirea în țară și străinătate a Memorandului, ca și în prezentarea lui la Burgul din Viena. Peste tot este de admirat ținuta demnă de adevărat bărbat integru în simțăminte și atitudini din timpul procesului. Astfel vădem cum el *Dr. Teodor Mihali*, care își făcuse studiile liceale și universitare numai în limba ungurească, la interogatorul ce i se ia la 29 Maiu 1893 prin judele de instrucție *Dr. Nagy* dela Tribunalul din Dej, declară următoarele :

„Dupăce conform legii de naționalități depoziția părților, cari pot fi audiate trebuie trecută la proces-verbal în limbilor, vreau ca depoziția mea să fie trecută la proces-verbal în limba mea maternă română“.

Și fiindcă judele instructor îi respinge cererea pe motiv că administrația instanței este maghiară, *Dr. Teodor Mihali* adaugă:

„In acest caz deși voi fi silit să răspund la întrebările puse, însă nu voi semna procesul-verbal“.

Dupăce judele instructor îi precizează întrebările la cari are să răspundă, *Dr. Teodor Mihali* face un scurt istoric al ideii, cum a luat ființă Memorandul, și apoi spune:

„In anul 1892, când s'a hotărât efectuarea înaintării Memorandului și eu am fost membru al conferinței, și eu am aderat la hotărârea ei, dar am fost membru chiar al Comitetului de 25 delegați pentru executarea ei. Ca atare și eu am contribuit la corectarea stilară a Memorandului. Acest Comitet ținându-se de îndrumarea directă a mării conferințe, asemenea a anunțat că acest Memorand trebuie imprimat, expediat și înaintat M-Sale.“

Apoi continuă așa:

„Privitor la răspândirea Memorandului declar că după executarea tiparului, am primit prin poștă un pachet de exemplare române și maghiare. . . . pe cari le-am păstrat în biroul meu, și din ele am dat celor cari mi le-au cerut..... fiindcă

întreg textul Memorandului.... este identic întru toate cu programul politic al partidului național român, program dezvoltat detaliat la 1881 eu nu văd întrânsul agitație sau vătămare contra legii, iar plângerile enumerate acolo corespund adevărului.“³⁾

Dar oricât de clare și categorice au fost aceste declarațiuni în fața judeului instructor, ele nu au fost băgare în nici o seamă. Porunca guvernului dela Buda-Pesta era pornirea procesului. De aceea și concluziile Parchetului general din Cluj, ca și încheierea Tribunalului au fost pentru facerea actualui de acuzare. Înainte însă de a se deschide acest proces cu așa de mare răsunet, *Dr. Teodor Mihali la 27 Dec. 1893 sub Nr. 8814* a prezentat o foarte judicioasă „*Intâmpinare*“, în care arată netemeinicia actului de acuzare de sub Nr. 4412|1893 al Parchetului și încheierea Tribunalului de sub Nr. 8034 - 1893. — Pentru claritatea cu care este scrisă merită să reținem următorul aliniat :

„Instrucția deci nu este terminată și cauza nu este lămurită, câtă vreme nu sunt ascultați delegații, cari au fost de față la conferința dela Sibiu din 20 și 21 Ianuarie 1892. Audierea acestora..... este înomis necesară, căci din ea se va descoperi, că Comitetul executiv și-a împlinit numai obligațiunea sa isvorâtă din mandatul primit dela conferință și că activitatea nu este altceva decât executarea hotărârilor conferinței și astfel afirmativul delict încriminat nu se poate atribuii singur mie și soților mei acuzați, cu atât mai puțin, cu cât adevărul faptelor aci arătate și întâmplarea lor întocmai, au fost recunoscute și aprobate unanim și de cea mai recentă conferință românească ținută în vara acestui an.“⁴⁾

Cu o zi mai târziu la 28 Dec. 1893 sub Nr. 8835 *Dr. Teodor Mihali* înaintează o nouă adresă către Curtea cu Jurați, ca instanță de presă pe lângă Tribunalul Regal din Cluj, în care ridică excepțiuni contra competenței materiale și personale. Motivele le aranjează în 8 puncte unul de mai multă înportanță decât celalalt. Pentru ideea ce urmărim noi prezintă interes punctul 2, care spune:

„Programul din anul 1881 al partidului național român este publicat și cunoscut mai mult ca de 10 ani de Guvern și de toată lumea, fără ca el să fi fost supus unei urmăriri penale.

³⁾ — v. „Procesul Memorandului Românilor din Transilvania“ date și acte volumul I pagina 161—163.—

⁴⁾ — v. Tot acolo volumul II pagina 341—345.—

Memorandul nu este decât executarea acelu program. Nici nu s'au luat dispoziții mai noi de Stat, că susținerea punctelor din program.... ar constitui faptă, ce ar viola Codul Penal..."

Iar sub punctul 4 continuă așa :

„Memorandul fiind adresat Majestații Sale Domnitorului, drept semn că sanarea doleanțelor nu se poate face pe căile ordinare: inixitudinea guvernului în exercitarea acestui drept cetățenesc este în competență, dar de loc nu este îndreptățită de a provoca procedura penală.“

„Or măsura dreptului de petiționare și de plângere nefiind reglementată prin lege, exercițiul aceleia prin un întreg partid al unei naționalități recunoscute nu poate reproduce urmărire penală, nici chiar atunci, dacă ele se ocupă de nașterea legilor existente, sau cu aprecierea lor din p. d. v. politic“. 5)

Dar oricât de bună a fost motivarea lui *Dr. Teodor Mihali*, ca și a tuturor celorlalți tovarăși ai săi, Tribunalul regesc ca instanță de presă, în ședința sa din 6. Ianuarie 1894 a respins toate excepțiile de prescripție contra inacționabilității și competenței teritoriale și materiale.

Atunci *Dr. Teodor Mihali*, face alte 2 hârtii una sub Nr. 236|1894 de cassare a incompetenței și a 2-a sub Nr. 237|1894 în cauza ascultării martorilor. Hârtiile au fost îndrumate pe drumul ierarhic al Tribunalului către Inalta Curte de Casație din Buda-Pesta.

Aceasta în 20 Martie 1894 prin hotărârea de sub Nr. 1889|1894 respinge atât casarea cât și audierea martorilor și ordonă ținerea procesului.

Atunci Tribunalul în ședința sa din 31 Martie 1894 de sub Nr. 2761 stabilește ca termen pentru desbatere ziua de 7 Maiu 1894 orele 8 la Cluj în Saloanele Redutei orașenești, azi Cercul Militar al Ofițerilor.

Darea în judecată a celor 25 membrii din Comitetul Partidului Național a alarmat populația românească de pretutindeni. Deși Guvernul unguresc prin prefecti și pretori luase aspre măsuri pentru menținerea ordinii, totuși drumul până la Cluj a fost o adevărată cale de triumf. Iar tot timpul cât a durat procesul capitala Ardealului a fost masată de multe mii de români, cari cu merinde în traistă așteptau rezultatul final al procesului. Iar

5) — v. Tot acolo pagina 3—347.—

când printre ei se ivia câte unul din acuzați îi făceau ovații insufletitoare.

Comisia de judecată a fost constituită astfel: Președinte Baronul *Szentkereszty Zsigmond*, ajutat de judecătorii: *Csiszár* și *Dr. Issekuts*, supleant fiind *Nesztor*, iar grefier *Dr. Balázs Elemér*.

După începerea procesului *Dr. Teodor Mihali* a fost adus pe banca acuzaților, în ziua de 8 Maiu 1894. Președintele cercând să-î ia interogatorul obișnuit, înainte de a răspunde la întrebările ce i-se puneau, *Dr. Teodor Mihali* a spus următoarele:

„Mă asociez întru toate la cererea președintelui... ca cel puțin interogatorul să se facă în limba românească și fiindcă aci nu se discută chestiuni personale, ci chestiunea națiunii române, ar fi locul să se valideze art. 8 al legii 44 din 1868“.⁶⁾

Iar în ședința din 12 Maiu 1894 dându-i-se cuvântul —deși avea apărător— ține o impresionată filipică în care susține excepția de prescripțiune a infracțiunii astfel:

„Pot să asigur Onor. Tribunal și pe Dnii jurați, că noi aci suntem urmarea reală a poporului românesc..... prin urmare aș fi adevărat trădător plătit, dacă aș face chestia pur personală din această cauză și nu m'ași identifica cu acea conștință ca membru al căreia eu funcționez...“

„Noi cu toții suntem răspunzători în fața mărturisirii noastre deschise, făcută de noi cu fruntea ridicată și cu curaj cetățenesc..... Luând ca punct de mănecare actul de acuzare, eu văd că în el se susține că Memorandul este îndreptat contra puterilor obligatorii a legii. Domnul acuzator public a binevoit a admite chiar astăzi că natura legilor admite criticarea lor. —Ori dacă... legea poate fi criticată, dacă deci se poate afirma că ea astăzi e dreaptă, sau că nu este echitabilă, după cum în privința aceasta și Memorandul întrebunțează cele mai blânde expresiuni, atunci modul în care s'a intenționat valorificarea criticii este cel mai legal, fiindcă în viața constituțională Majestatea Sa este o parte constitutivă a puterii legiuitoare și suverane și ca supremul factor al Statului are dreptul de inițiativă la legiferare.— Iar dacă dânsul are acest drept la legiferare, atunci noi ne-am adresat chiar acestui factor suprem al Statului și am cerut sanarea pe această cale a situațiunii“.⁷⁾

⁶⁾ — v. Acel loc volumul II. pagina 20—40.—

⁷⁾ — v. Tot acolo vol. II pagina 97—114.—

În ședința din 18 Maiu 1894 *Dr. Teodor Mihali* este audiat ca acuzat și alături de colegii lui își asumă întreaga răspundere pentru hotărârea conferinței generale din 22 Ianuarie, în care sa hotărât forma definitivă a Memorandului, luându-se măsuri, ca după ce se va ști rezultatul demersurilor făcute la Viena, el să fie tradus, înprimit și răspândit. În ședința din 21 Maiu, 1894 ridică din nou cuvântul în chestia audierii martorilor. Dar aceasta cerere cerută a 2 oară este din nou refuzată.

După ce s'a terminat audierea tuturor în ședința din 23 Maiu 1894 procurorul general *Vita Sandor* își desvoltă rechizitorul concludând, că acuzații să fie declarați judecătorește vinovați cu delict de agitație prevăzută în Codul Penal la art. 173 comis în mod descris la art. 171.-

După vorbirea de acuzare legal era să urmeze la cuvânt apărarea, întru cât fiecare acuzat se prezentase la acest preces cu avocatul său. Totuși în fața procedurii arbitrare a comisiunii de judecată de a pedepsi bănește pe apărătorii, cari încercau să vorbească, aceștia s'au retras. Atunci acuzații au cerut amânarea procesului. Procurorul însă se opune motivând, că întru cât în culpații toți sunt oameni culți și unii chiar avocați, procesul se poate continua. În aceste împrejurări *Dr. Ioan Rațiu* rostește aceia memorabilă cuvântare, care tradusă în mai multe limbi europene face ocolul lumii, fiind publicată în cele mai de seamă ziare mondiale. Din aceasta vom reproduce și noi câteva pasagii, cari au rămas un monument de netăgăduită valoare în istoria luptelor noastre politice

„În zadar am încercat toate formele și mijloacele legale! În zadar ne-am plâns la toții factorii competenți ai Statului! Exclusivismul de rasă a declarat războiul de exterminarea limbei și naționalității noastre. Nu ne mai rămăsese decât această singură cale a apelului la factorul suprem al Statului și la opiunea publică a lumii civilizate“.

„Față cu acest act, care nu conține decât curatul adevăr și este icoana credincioasă a suferințelor și nedreptăților seculare ce le îndura poporul român din Transilvania și Ungaria, trebuia ca regimul, ori să se desvinovățească, ori să se răsbune“.

„Desvinovățirea nu era cu putință, a ales calea răsbunării. Ne-a împedecat să ajungem la tron și acum ne supune judecății acelor, contră cărora ne-am plâns. Ceiace se discută aici, Domnilor, este însăși existența poporului român“.

„Existența unui popor nu se discută se afirmă“.

„ De aceia nu ne este în gând să venim înaintea D-Voastră să dovedim că avem dreptul la existență“.

„Intr'o asemenea chestiune nu ne putem apăra în fața D-Voastră, nu putem decât să acuzăm în fața lumii civilizate sistemul asupritor, care tinde să ne răpească ceiace un popor are mai scump: *Legea și limba*“.

„*Deaceia nu mai suntem aci acuzați -suntem acuzatori*“ ⁸⁾

După 18 zile de desbateri, sentința avea să o pronunțe curtea cu jurați asupra fiecărui acuzat individual.

Pusă întrebarea juraților dacă sunt convingși în conștiința lor, că acuzatul *Dr. Teodor Mihali* a participat efectiv la răspândirea Memorandului, toți 12 au răspuns „*Da*“.

Declarat vinovat, Tribunalul constituit în instanță de presă, în ziua de 25 Maiu 1894 sub Nr. 2761 *pentru atitudinea dârză și caracterul periculos al agitației pedepsește pe Dr. Teodor Mihali cu 2 ani și 6 luni temniță de stat.*

După pronunțarea sentinței, care s'a ridicat cu totul la 31 ani și 2 luni, în ziua de 27 Maiu 1894 toți acuzații au înaintat prin Tribunalul din Cluj recurs de casare la Curția regească din Buda-Pesta.

Până la pronunțarea acesteia, procurorul regesc Alexandru Vita din Cluj cu adresa Nr. 2420 cere Ministerului de Interne, ca celor pedepsiți să nu li-se elibereze pașapoarte și celor ce au să li-se retragă. Organele de pază să împiedece pe cei ce ar voi să fugă și osândiții până la intrarea în temniță să fie puși sub supravegherea polițienească. Orice deplasare din localitatea domiciliului să fie comunicată telegrafic parchetului din Cluj. Deosebit de aceste măsuri fiecărui acuzat, în special i-sa luat câte un vot solemn că nu va părăsi localitatea cu domiciliul. Iar judele instructor Dr. Bodor din Cluj a lansat circularea Nr. 217|1894 prin care cere colegilor săi dela Tribunalele unde osândiții aparțineau cu locuințele, ca să le iee semnalmentele.

Cu deciziunea Nr. 6146 din 13 Iulie 1894 Curtea de Casație n'a schimbat nimic din sentința Tribunalului din Cluj. Prin urmare aceasta se ridică la valoare de drept și osândiții către sfârșitul lunei Iulie au trebuit să-și înceapă pedepsele.-

⁸⁾ v. opul: „*Dr. Ioan Rațiu*“ 1828—1902 de Ioan Georgescu prof. Sibiu.— 1928 pag. 87—88.—

În intervalul dela pronunțarea sentinței și până la deciziunea Curții *Dr. Teodor Mihali* a fost supravegheat de aproape. Ahea a putut face din Dej 3 deplasări: una la *Cluj*, a 2-a la *Sibiu* și a 3-a la *Chizeni*. În tot timpul deplasărilor parchetele și polițiile din orașe și granițe își trimiteau unele altora comunicări telegrafice spre a-i cunoaște toate mișcărilor.— Cea mai mică abateră dela itinerarul stabilit și autorizat era amenințată cu arestarea și escortarea.

Pentru o mai bună înțelegere a vigilenței cu care justiția și poliția ungurească urmărea de aproape pașii lui *Dr. Teodor Mihali* voiu reproduce adresa Nr. 2579 din 6 Iunie 1894 semnată de *Vita Sándor* procuror general regal. Ea sună astfel:

„Din isvor absolut autentic sunt informat că Dr. Teodor Mihali domiciliat și avocat în Dej se pregătește să călătorească de acolo.— Deoarece însă pentru delictul de agitație comis prin răspândirea așa zisului Memorand românesc, numitul avocat este condamnat la pedeapsă de temniță de stat pe 2 ani și 6 luni, deoarece sentința a rămas..... definitivă, condamnații sunt a se considera că sunt numai sub instrucție penală, în baza dispozițiilor art. 162 de procedură penală cu onoare rog pe Onor. D. Judecător de instrucție, ca pentru a împiedeca pe numitul condamnat de a fugi eventual, să binevoiați a lua neamănat măsuri pe calea telegrafică prin comisii rogatorii, ca proiectata călătorie să fie împiedecată și dacă ar părăsi fără autorizație orașul Dej, să se aplice față de dânsul arestul de instrucție. Vă rog să-mi comunicați măsurile luate“.—

Încă în acea zi de 6 Iunie 1894 judele instructor *Bodor László* din *Cluj* a dat Telegrama oficială Nr. 167|1894 judeului instructor din *Dej*, de următorul cuprins:

„După informațiunile mele avocatul din Dej Dr. Teodor Mihali se pregătește să părăsească Dej. Deoarece numitul nu a cerut dela mine autorizația pentru părăsirea localității de domiciliu, întrucât intenția sa de călătorie s'ar manifesta prin fapte ne îndoite în baza hotărârei mele de sub Nr. de față trebue arestat și escortat aici“.

În baza acesteia *Nagy Elek* răspunde cu raportul Nr. 2566|894 scris în un mod obiectiv, cum nu cunoaștem încă un act oficial în monstruosul proces al Memorandului.

„În urma telegramei Dv. de ieri seară de sub Nr. 167|1894 nu am efectuat arestarea lui Dr. Teodor Mihali din motivul

că după părerea mea nu există condiția semnalată în telegramă...
.....Bănuiala fugii a provenit de acolo că Bányai Arpad, comisarul de poliție încredințat cu supravegherea polițienească a preveniturii a auzit dela măestrul de pian, care umblă pe la Dr. Teodor Mihali că.....vreau să se mute la Cluj.....dar nefiind încă gata hainele Doamnei, au rămas.

— „Nu de mult căpitanul de poliție s'a prezentat la prevenitul să-i ceară restituirea pașaportului primit în toamna anului trecut.— Prevenitul l'a căutat dar nu l'a găsit. Indată cel va găsi, îl va înainta pentru anulare, fiindcă dânsului nu-i mai trebuie.“

— „Tot atunci a declarat că ar regreta, dacă s'ar presupune despre dânsul că ar vrea să fugă. Are avere mare, afaceri în curs, întreprinderi nefinalizate, pe care nu le poate părăsi“.....—

— „Dar trebuie să menționez, că numai în baza telegramii nici altfel nu a'și fi executat arestarea cu atât mai puțin, că în ea nu a fost semnalată fapta, ce i-se impută respectivului“.—

„În sfârșit, vă rog ca asemenea comisii rogatorii să binevoiați a le adresa deaci înainte poliției, fiindcă este de căderea aceleia să observe, să pândească pe cineva, să-i controleze fuga și eventual să-l prindă. Acestea nu sunt acte pentru judecătorul de instrucție“.— 9)

Iată în cele din urmă un slujbaș, care și'a luat rolul în serios, făcându-și atent superiorul, că nu va executa acte pe baza de documente insuficient redactate și cari altfel cad în competența altor organe.

De altfel s'vonul cu fuga avea el și un mic sâmbure de adevăr. Și anume iată cum.

Parchetul dela Cluj, la început făcuse denunț penal numai împotriva lui Eugen Brote, care era socotit ca proprietar al institutului tipografic unde se tipărise Memorandul. Ori acesta în o bună zi prin vama cucului a trecut granița. Ajuns la adăpost, din București îndeamnă și pe tovarășii săi să'l urmeze. Aceștia însă judecând mai bine urmările ce ar avea asupra poporului această dezertare în masă, n'au voit să'l urmeze. Acest lucru ni'l mărturisește Dr. Teodor Mihali în discursul pe care'l ține la 9 Iunie 1930 la Turda, cu prilejul desvelirii statuii lui Dr. Ioan Rațiu, când spune următoarele:

„Înainte de plecarea noastră la închisoare, se pornise un

9) — v. Acel loc vol I pag. 450—451.—

curent de expatriere în vechiul regat a românilor ardeleni, cari aveau de suferit de pe urma Memorandului. Indemnurile veneau dela București din partea lui Brote, care s'a expatriat înainte de proces.“-

„Iubitul meu președinte Dr. Ioan Rațiu m'a încredințat să plec la București deoarece în acele timpuri grele, eu făceam legătura între partidul ardelenesc și guvernele din România și astfel am plecat la București pentru a convinge pe politicianii de pe atunci, că expatrierea noastră ar fi în detrimentul cauzei naționale și spre a fi siguri că bine facem, am avut misiunea să mă prezint Regelui Carol, care ne-a sugerat ideia Memorandului. Atât Maiestatea Sa cât și politicianii de pe atunci, au aprobat ținuta noastră bărbătească. Sosind acasă președintele meu se bucura de rezultatul misiunii mele. Dar în aceiași vreme guvernul din Budapesta prinse de veste că domnește un curent de expatriere a Memorandiștilor și a dat ordin să fim păziți cu jandarmi la locuințele noastre, ca nu cumva vre'o unul din noi să fugă la București și a ordonat să ne concentreze în închisoarea preventivă din str. azi numită Cogălniceanu din Cluj, unde o noapte am stat cu toții, iar a doua zi am fost transportați sub supraveghere de jandarmi la Seghedin și Vaș.

Lumea imensă din toate ținuturile românești ne-a petrecut și ne-a întâmpinat cu flori la toate gările, femeile române cu cocarde tricolor pe pept aveau inscripția: „*Totul pentru națiune*“, și la vorbele de îmbărbătare răspundea Dr. Rațiu:

„Fiți liniștiți, că din întunerecul închisorilor vor răsări zorile libertății“. ¹⁰⁾

Ridicarea din așternut a lui *Dr. Teodor Mihali* în puterea nopții de către jandarmii Unguri a fost fatală pentru viața primei soții. Fiind în stare binecuvântată, acest procedeu neuman într'atât a spăimântat'o încât pe lângă toate îngrijirile medicilor n'a putut fi salvată. După aceasta dureroasă pierdere, tot în vremea întemnițării a trebuit să îndure și a 2-a lovitură pierzându-și unica sa fică singura mângâiere ce-i mai rămăsese.

Intemnițat la Vaș a fost pus unui aspru regim, din cauză că nu a voit să semneze o petiție ce se purta din celulă în celulă, prin care cei ce iau adus aci, doreau să le ceară grațierea Împăratului.

¹⁰⁾ -- v. ziarul „Patria“ Anul XII No. 125 din 1930. —

Aceasta a sosit totuși la 17 Septemvrie 1895 sub Nr. 5559|1895 după ce ei ispășiră câte 14 luni de pedeapsă.

Grațierii împărătești i-a premers o vizită a părechii regale române în zilele de 9 și 10 August 1895 la *Ischl*, unde era reședința de vară a monarhului Francisc Iosif. Cu prilejul acestei întrevederi Regele Carol a aranjat grațierea Memorandiștilor, întru cât după afirmările solemne făcute de *Dr. Teodor Mihali* în mai multe rânduri chiar ideia prezentării Memorandului a ieșit din ¹¹⁾ mîntea înțeleaptă a Regelui Carol. După ce însă a văzut urmările, cu întemnițarea Memorandiștilor, tot Regele Carol a intervenit sub forma acestei întrevederi diplomatice și în scurtă vreme -abea o lună- s'au și făcut eliberările Pentru confirmarea acestui demers vom reproduce un pasagiu tot din mărturisirile lui *Dr. Teodor Mihali*, în care ne destăinuiește următoarele :

„Azi, când împrejurările au făcut ca secreturile de altădată să poată fi mărturisite, pot spune că în dorința lui de a asigura o mai bună soartă Românilor din Ardeal, Regele Carol este acela, care ne-a sugerat acțiunea Memorandului“.

„Acest demers al nostru a fost în urma directivelor primite din București. Iată deci, după înfrângerea pe care am suferit-o din punct de vedere al rezultatelor pozitive, ajungând la celebrul proces care trebuia să totalizeze 32 de ani închisoarea pentru conducătorii Românilor din Transilvania. Regele Carol a simțit obligația morală a unei intervenții pe lângă Impăratul Frantz Iosif, în favoarea fruntașilor români deținuți“.

„Această intervenție, bine înțeles a fost făcută cu toată prudența diplomatică necesară ; ea a avut loc sub forma unei simple întâlniri, datorită hazardului într'o stație balneară -la Ischl- între cei doi Suverani. Regele Carol a cerut cu acest prilej -eliberarea deținuților politici condamnați în procesul Memorandului“.-

„Iată cum, în chestiuni hotărâtoare pentru luptele noastre din Ardeal, veneam să ne orientăm mai exact, să luăm directivele și adesea lozincile, dela București, pe care-l consideram ca centru al vieții românești libere și afirmate.“ ¹²⁾

Actul de grațiere sună așa :

11) — v. Discursurile acestuia ținute la 9 Iunie 1930 la Turda cu prilejul desvelirii statuei lui Dr. Ioan Rațiu ; la 8 Septemvrie 1932 cu prilejul congresului advocaților ; la aniversarea 10-a a Basarabiei, etc...

12) — v. „Generația Unirii“ revistă politică și socială No. 3 din 10 Mai 1929. București Str. Brezoianu No. 11 pag. 2. —

„Referindu-mă la sentința Onor. Tribunal Reg. dată sub No. 2761 în zilele de 7 Mai și următoarele din anul 1894, am onoarea a vă înștința că conform adresei No. 39.330 a Ministerului de Justiție, Majestatea Sa Imperială și apostolică regală cu prea înalta hotărâre din 14 luna curent a binevoit a ierta prea grațios partea restantă a pedepsei celor 10 deținuți condamnați pentru agitație comisă prin răspândirea imprimatului cunoscut sub denumirea de Memorand românesc, cari actualmente își execută timpul de pedeapsă în temnițele de stat Seghedin și Vaș, și anume deținuților: Dr. Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu, Dr. Ioan Rațiu, Dr. Dănilă P. Barcian, Rubin Pațița, Gherasim Domide, *Dr. Teodor Mihali*, Mihail Veliciu și Aurel Suciu“. ¹³⁾

Sentința comunicându-li-se și directorilor dela temnițe, martirii națiunii române au fost eliberați, și ei s'ar fi putut întoarce acum la vetrele lor.

III.

Înainte însă de a face acest lucru *Dr. Teodor Mihali* împreună cu ceilalți întemnițați din Vaș și Seghedin s'au întrunit la Budapesta și s'au sfătuit asupra procedurii ce vor avea de urmat în viitor. Guvernul maghiar luând știre despre această consfătuire, prin trimișii săi a început a le face frunțașilor neamului românesc fel de fel de propuneri, oferindu-le diferite situații, și anume: posturi de judecători la Inalta Curte de Casație pentru Dr. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu, posturi de președinți de tribunale în Ardeal pentru *Dr. Teodor Mihali* și ceilalți avocați și o episcopie gr. catolică pentru Dr. Vasile Lucaciu, etc.-.

Condiția era însă ca frunțașii noștri să renunțe la programul politic stabilit în anul 1881, să retragă cele scrise și susținute în Memorand și revoace declarațiunile făcute în decursul procesului. Cum însă ofertele erau de ordin pur personal și nimic pentru deslegarea marelui probleme naționale, toate propunerile au fost refuzate. Pentru orientarea publicului românesc s'a redactat și iscălit un „*Manifest*“ în care s'a susținut în întregime cele cuprinse în Memorand, precum și tot ce s'a vorbit și declarat în timpul procesului. Cum acest nou document de mare importanță istorică este prea puțin cunoscut vom reproduce din el partea finală, pentru a se vedea că pe frunțașii vieții noastre politice temnițele

13) — v. Acolo vol. I pag. 479.—

din Vaș și Seghedin nu i-a înfricat, ci din contră le-a întărit voînța și înăspriț caracterele de a continua lupta cu mai multă îndârjire împotriva poporului opresor.

„Noi, mandatarii națiunii române, am fost aduși de puterea statului într'o stare, în care ținuta noastră ne era impusă de însași demnitatea neamului nostru și ne cerea deci cea mai mare prudență. Era pusă sub judecată cauza unei națiuni și lăsată la aprecierea unor oameni, cari nici cunoștința raporturilor de drept public și politic al statului nostru poliglot nu o posedau și nici chemare nu aveau de a decide asupra unei cauze ce își are bazele sale în desvoltarea de secolii a vieții statului și este îndreptățită a se afirma în sensul dreptului natural; ear aceasta era o anomalie cu atât mai mare cu cât oamenii aceia erau stăpâniți de curentul șovinistic și juriul era astfel compus, încât aveau să judece Ungurii pe Români în cauza luptei ce există între aceste două popoare“.

„Am protestat contra acestui act de forță majoră.“

„Am declarat ori-care juriu de stat necompetent a judeca în cauza neamului nostru.“

„Am renunțat la apărarea noastră.“

„Am pășit noi acuzații ca acuzatori contra puterii publice de stat, arătând datorința guvernului de a respecta îndreptățirea unui popor, care își revindică în mod constituțional drepturile sale naționale.“

„Am protestat în contra chiar a sistemului asupritor ce tinde la răpirea a tot ce avem în lume mai scump: limba și legea la nimicirea vieții noastre naționale.“

„Am ridicat un protest acuator în fața lumii civilizate contra celui mai crunt și mai detestabil procedeu, care s'a manifestat vr'eodată în lupta întreprinsă pe teren legal de o națiune nedreptățită.“

„Dar' stăpânirea a rămas surdă și nesimțitoare față de protestările noastre.“

„Am fost condamnați printr'un simulacru de justiție; am fost prinși de către jandarmi și ridicați ca niște criminali ordinari în puterea nopții dela căminele noastre familiare, în contra procedurii criminale și a praxeii uzitate în cauze de aceste politice; am fost apoi duși tot de jandarmi și tirâți în temnițele ungurești; am fost expuși acolo la tratamente înăsprițe și neprevăzute în ordinațiunile carcerare. Intr'un cuvânt libertatea ne-a fost răpită și posibilitatea

de a continua lucrarea noastră ne-a fost curmată într'un mod nedrept și neuman.“

„Unii dintre noi au trebuit să-și sufere întreaga pedeapsă, la care au fost condamnați; alții numai după o suferință de patru-sprezece luni au fost puși iarăși în libertate, în urma actului de agrățiere al Maiestății Sale Prea Înaltului nostru Monarch.

„Noi agrățierea n'am cerut-o. Ea ni-s'a înfășoșat ca și fiind emanată dela Capul Statului, ca efluxul unui sentiment de dreptate, și totodată ca un act de înaltă intervențiune, *care ne semnală era dreptății, ce nu mai poate fi departe nici pentru marca cauză națională română.*

„Asupra noastră acest act de agrățiere a făcut impresia ca-și când Capul Statului, Maiestatea Sa Monarchul și-ar fi manifestat prin el dorința, ca și poporul român să se bucure în stat de aceleași drepturi și aceiași îngrijire, care cu drept cuvânt i-se cuvin, și să-și fie îndestulite și dreptele lui postulate, după atâta nedreptățire.“

„Sub aceste impresii acum, când earăși suntem liberi și simțim datorința ce ni-o impune încrederea neamului românesc, precum și greutățile ce avem să învingem în continuarea îngrijirii și conducerii cauzei naționale mai departe, ni-se impune de sine întrebarea: Oare față de acest prea înalt act de agrățiere al Maiestății Sale, guvernul și-va și voi-va să tragă și el consecințele logice? Ști-va și voi-va oare să se emancipeze de influența nefastă a șovinismului, și înțelegând pe Domnitor și-va să se înspire și el de sentimentul dreptății?

„Poporul român a cerut și cere, pretinde chiar, egala îndreptățire a tuturor popoarelor, cari constituiesc și susțin statul, precum și garanții pentru respectarea ei.

„Le cere și le pretinde acum, ca și în trecut, încălzit de sentimentele nobile și spriginite de principiile neperitoare ale libertății, egalității și fraternității.

„Le cere și le pretinde în numele dreptății, al culturii și civilizațiunii.

„Le cere și le pretinde ca pe niște drepturi și ca pe niște condițiuni ale existenței sale.

„Poporul român pretinde imperios împlinirea justelor sale postulate, la cari niciodată nu poate renunța.

„În cele expuse până aci credem a fi arătat, că ceea-ce noi solicităm este acel minim, care indispensabil ne este pentru pro-

pria-ne conservare și desvoltare națională. *Deci față cu aceasta discuție nu mai încape, întocmai precum nu încape nici cugete rezervate, nici angajamente particulare.*

„Noi la toate ocașiunile am spus lămurit și fățiș ceea-ce vrem; și n'a putut nimeni să afle din vorbele noastre decât că: *stăm pe cale legală; ne iubim neamul, nu mai puțin decât patria comună; nizuim spre fericirea tuturor elementelor, cari o compun și o susțin; dorim și voim dreptate, dar o dorim și o voim pentru toți deopotrivă. Suntem și rămânem pe bazele eticei și loialității politice, conduși în lucrarea noastră de adevăratele principii ale libertății și frățietății.*

„Acele înalte idei și principii ne vor conduce și în viitor în lucrarea noastră și nu ne vom abate dela ele între nici un fel de împrejurări.

„*Inchisoarea, răpirea libertății și daunele materiale ce le-am suferit și le mai suferim nu ne au muiat, nici nu ne-au intimidat, ci mai mult ne-au oțelit.*

„Din istoria evoluțiunii popoarelor știm că în toate vremurile forța și tirănia s'au opus ideilor înalte umanitare și că fără jertfe nici o națiune nu și-a câștigat și asigurat libertatea.

„Asemenea știm, că și poporul românesc cu forța și tirănia s'a luptat secolii dearândul; în tot decursul veacurilor ce a străbătut, jertfe nenumărate a dat și el pentru eluptarea libertății sale dorite.

„*De aceea și noi, ca mandatarii ai aceluiași popor românesc cu toată inima am adus jertfele ce ni-s'au cerut, căci datori eram să le aducem.*

„*Dulci au fost aceste suferințe ca împlinite în conștiința simțului de datorință și înălțătoare au fost, fiindcă pentru aspirațiunile naționale ale poporului nostru le-am îndurat.*

„Eată tabloul adevărat al sentimentelor ce ne încălzesc față de marea cauză națională; eată hotărârea ce am luat și suntem decisi a urma.

„Guvernele țării și factorii vieții noastre publice să vadă acest tablou și să aprecieze această hotărâre a noastră.

„Deși trecutul ni-a dat o sumă de motive de a crede în dușmănia puterii statului și dese ocașiuni de a vedea o lucrare forțată și nedreaptă contra vieții noastre naționale, noi nu trebuie să disperăm, că elementul domnitor va ajunge să priceapă în cele din urmă cum viitorul patriei numai prin bună înțelegere și comună

conlucrare poate fi asigurat și că această înțelegere și conlucrare este imposibilă cât timp justele postulate ale poporului român nu vor fi recunoscute și asigurate.

„Politica de maghiarizare, de asuprire și persecuțiuni, în care guvernele se leagă cu gândul, că prin măsurile de forță ale administrației și justiției ar putea ajunge la intimidarea sau momirea poporului român, s'a dovedit de imposibilă și potrivită numai pentru compromiterea lor; ear pe poporul român, care luptă pentru existența sa mai mult l-a deșteptat și însuflețit în lucrarea sa, determinându-l la ori-ce jertfe.

„Guvernele țării datoare sunt să recunoască, că lupta noastră e îndreptățită, pretensiunile noastre juste, și cererile, pe cari le facem drepte. De datoria lor este deci ca să le și îplinească.

„Noi, precum în trecut, așa și în viitor, până-ce vom fi depozitarii voinței poporului românesc, în procesul politic național ne vom împlini datorințele și asigurăm pe ori-cine, că nu vom da îndărăt dela nici o jertfă, pe care cauza noastră națională ar cere-o; ci împinși fiind ca și până aci de puterea statului spre apărarea celor mai prețioase tesăure naționale, în deplină convingere, că ceea-ce facem o cere dela noi datorința noastră de Români, o cer interesele naționale, o cer interesele patriei, acelea le vom apăra din toate puterile noastre.

Le vom face toate câte le pretinde realizarea programului național, toate câte s'au hotărât în prospectul de lucrare al conferințelor și comitetului național.

„Stăm firm pe bazele programului național dela 1881 și în toată mișcarea noastră vom fi conduși de sfințenia drepturilor noastre naționale și inspirați de interesele poporului român ai cărui reprezentanți suntem“¹³⁾.

Redactarea acestui „Manifest“ a fost în așa fel concepută, ca prin cuprinsul lui să se poată arăta precis voința și hotărârea acelor membrii din comitetul național, care au fost întemnițați din cauza Memorandului. Dar deși numărul lor complet a fost de 13 totuși Manifestul a fost semnat numai de 7. Nicolae Cristea Dr. D Barcian și Dumitru Comșa n'au semnat, fiindcă după ce au ieșit din temniță ei și-au prezentat demisiile din comitet. Mi-

13) V. ziarul „Tribunu“ Anul XIII No. 27, din Sibiu, 6/18 luna Februarie 1896.

chail Veliciu, Aurel Suciu și Dr. Vasile Lucaciu n'au subscris fiindcă reprezentau o dezidență, care sprijinind pe vechii tribuniști, ajunseră în neînțelegere cu membrii comitetului. Au rămas deci numai 7 semnatari și anume: Dr. Ioan Rațiu, George Pop de Băsești, Iuliu Coroianu, *Dr. Teodor Mihali*, Rubin Patița, Gherasim Domide și Patriciu Barbu.

Aceștia șapte au fost trași la răspundere, pentru tipărirea Manifestului și pedepsiți din nou cu închisoare și amendă în bani.

În ce privește pe *Dr. Teodor Mihali* pedepsirea lui după actele ce ne stau la dispoziție s'a petrecut în felul următor: În ziua de 24 Februarie 1896 subșeful siguranței din Dej prezintă denunțul No. 382/1896 semnat de el, prin care învinuște pe Dr. Teodor Mihali că a semnat Manifestul publicat în numărul 27 din ziarul „Tribuna“ în calitate de membru al partidului național care a fost desființat prin ordinele Nrii 321 din 16 Iunie și 1488 din 7 Decembrie a anului 1894 date de Ministerul de Interne regesc maghiar. Făcându-se deci vinovat față de art. 1 din legea XL a anului 1879 cere să se pornească cercetare și inculpatul să fie pedepsit.

Ca urmare a acestui denunț, în ziua de 26 Februarie 1896 Dr. Teodor Mihali este citat la poliția din Dej și acolo prin șeful acesteia i se face interogatorul dresându-i-se și cuvenitul proces-verbal. În baza celor mărturisite la 29 Februarie 1896 Dr. Teodor Mihali este pedepsit cu 15 zile temniță ordinară și 100 florini amendă bănească. În caz de neincasabilitate a amenzii, plata aceasta se va preschimba în alte 10 zile de închisoare. Drept pentru apel i se dau 3 zile. ¹⁵⁾

Drept capete de acuzare pentru motivarea sentinței sunt arătate

15) Deés város rendőrkapitányi hivatal *Dr. Mihali Tivadar* ügyvéd deési lakós államrend ellen kihagyás iránti ügyében tett hivatalos „jelentés és megtartott tárgyalás alapján hozta a következő:

ITÉLETE.

Dr. Mihali Tivadar ügyvéd lakos azon ténye által... hogy a Nagy Szebeni f. 1896 év Február havában megjelent „Tribuna“ czimű politikai román lap 27-ik számában közzétett emlékiratot: „*Manifestum*“ melynek egyes részei az állami hatalom ellen irányulnak s izgatást foglalnak magukban heted magával aláírta a Nagyméltoságu m. kir. belügyminiszter Ur által 1894 év június 16 án 321 sz. a. kiadott rendelet tilalmát szegte meg, miért is tekintettel arra, hogy ily természetű tények elkövetését a Nagyméltoságu magy. kir. belügyminiszter Ur ugyan csak 1894 évi december hó 7-én 1488 sz. a. kiadott rendelettel kihagyásnak minősítette az 1879 évi XL t. cz. 1. §-ának alkalmazásával a fennhivatalolt rendelet értelmében *pénzzel megneváltható 15 napi*

la fraza întâia dela începutul alinialului antepenultim unde se spune: „*Noi precum în trecut așa și în viitor până ce vom fi depozitarii voinței poporului românesc,*” complectă cu ultimele două aliniate „le vom face toate câte le pretinde realizarea programului național, toate câte s'au hotărât în prospectul de lucrare al conferințelor și al Comitetului național.”

„Stăm firm pe bazele programului național dela 1881 și în toată mișcarea noastră vom fi conduși de sfințenia drepturilor noastre naționale și inspirați de interesele poporului român ai cărui reprezentanți suntem.”

Pedeapsa măsurată de poliția orașului Dej este comunicată lui Dr. Teodor Mihali, care în timpul prevăzut în sentință a înaintat apelul necesar, în care prin termeni energici îi arată netemeinicia și astfel cere ca actele să fie înaintate forului superior pentru a fi absolvat. La 12 Martie 1896 poliția cu adresa No. 456 trimite toate hârtiile Sub-prefecturii, care în calitate de for în a doua instanță deja a doua zi la 13 Martie sub No. 4451|1896 a lăsat sentința pe loc, neschimbată. Atunci Dr. Teodor Mihali se vede silit a înainta al doilea apel și cere ca întreg dosarul să fie înaintat Ministerului regesc unguresc de Interne, care crede că în sfârșit totuși îi va ridica pedeapsa dictată de cele două foruri inferioare.

Cu ordinul No. 791|1896 Ministerul ca forul suprem de a treia instanță abia îi reduce pedeapsa temniței dela 15 zile la 8 și suma băneasă dela 100 florini la 50 florini dând poruncă ca imediat să se și îndeplinească. La 16 Septemvrie 1896 cu adresa No. 1760|1896 parchetul Tribunalului din Cluj avizează Sub-prefectura și aceasta Poliția, care și ia măsurile de executare. Astfel Dr. Teodor Mihali la 23 Septemvrie 1896 ora 3 p. m. s'a prezentat la temnița Tribunalului din Dej, unde și-a început pedeapsa. Eliberarea i s'a făcut la 1 Octomvrie 1896 prin scrisoarea No. 154|1896 a mai marelui peste temniță. 16).

Iar la 16 Noemvrie 1896 este silit a mai plăti 80 florini drept cheltueli pentru cele 8 zile cât a fost locatarul închisorii.

elzárásra mintfő, s az 1892 évi XXVII t. cz. 38-ában körülrít alafok javára 100 frt. pénz mint mellékbüntetés, felhajtatlanság esetén további 10 nap elzárásban s a fegyköltésgek megterítésiben 15 nap különbeni végrendhajtás terhe alatt el marasztaltatik; jelen itélet 3 napon belül felleb bezhető.

16) *Elbocsáto levél.* Dr. Mihali Tivadar deési lakós ki a deési Rendörkapitányságnak 383/96 szám alatt hozott itélete alapján a deési kir. törvénytörvény-széki fogházban felosztott román párt törvény ellenes működésében valló-

În acest an se împlinesc deci 40 de ani de când Dr. Teodor Mihali pentru a doua oară pășește afară din temnița ungurească cu care stăpânii de ieri au încercat să-l înpăimânte. Și dacă față de unii, închisorile ungurești au avut anumite succese de intimidare, el a fost bărbatul pe care acestea nu l-au înfricat, ci mai tare l-au oțelit în luptele ce le-a continuat cu mai multă dârjenie pentru dobândirea drepturilor politice a Națiunii românești. Dr. Teodor Mihali trebuie socotit între acei puțini bărbați ai poporului nostru, care din întunerecul și umezeala temnițelor ungurești ne-a adus soarele libertății naționale de care astăzi ne bucurăm cu toții.

* * *

Dintre toți memorandiștii cel mai favorizat de soarte a fost Dr. Teodor Mihali, care i-a supravețuit pe toți, dându-și obștescul sfârșit abia la 17 Ianuarie 1934. A apucat să vadă împlinirea marelui ideal național la care a lucrat o viață întreagă, și pentru a cărui realizare și-a dat cu drag întreg obolul ce i-a prisosit.

Din viața sărbătoritului cu toții -mari și mici- putem trage învățătura, că între orice împrejurări omul e bine să fie bun român și să dea ajutorul său semenului năpăstuit. Luând o atitudine să fim constanți și să nu ne schimbăm convingerile dela o zi la alta. Pedepsele nemeritate să le răbdăm cu resignare căci va veni ziua cea mare când lumina va fi scoasă de sub obroc și cei nevrednici se vor descoperi, iar cei drepți vor bine merita dela țară și neam. Așa a făcut Dr. Teodor Mihali, așa vom face și noi căci fiind patronul nostru să cere să-i imităm faptele pentruca din sferile fericirii veșnice să-și reverse ocrotirea sa asupra noastră. Aceasta am cerut-o cu rugăciunile pe cari astăzi le-am înălțat la Tatăl nostru cel ceresc, și o vom cere în fiecare an la sărbătoarea Sf. Teodor, când noi în mod regulat ne vom sărbători patronul. Repetând mereu acest lucru, suntem siguri că pașii noștrii -la cei mari ca și la cei mici- vor fi îndreptați pe drumul pe care a umblat și Dr. Teodor Mihali. Și când țara și neamul va avea mulți bărbați, cari vor trăi o astfel de viață cu adevărat România noastră va fi fericită. Și noi aceasta o dorim.

Traian Șuteu

részvétel által elkövetett kihágása miatt nyolcz napi elzárás büntetés elszenvedése végett 1896 évi szeptember hó 23-án letartoztatván miután fenti büntetését elszenvedte, mai napon szabadon bocsáttatott.

A. kir. fogház felügyelőségtől.

Deés 1896 évi Október hó 1-én.